

Wie vermoordde Karel XII?

Theorieën over de dood van de laatste absolute vorst van Zweden

Portret van Karel XII door Michael Dahl, tussen 1710 en 1717. Nationalmuseum, Zweden.

Op 30 november 1718 stierf Karel XII, de koning van Zweden. Tijdens de belegering van het Noorse fort Fredriksten kwam hij om het leven nadat hij een kogel in zijn hoofd kreeg. Maar onder welke omstandigheden en door wie Karel XII is gedood, is nooit opgehelderd.

Volgens sommige bronnen werd Karel geraakt door een *lucky shot* vanuit het fort, andere beweren dat hij werd vermoord op initiatief van de Zweedse adel. Zijn lichaam is sinds zijn dood vier keer forensisch onderzocht: in 1746, 1799, 1859 en in 1917. Geen van deze onderzoeken kon echter uitsluitend geven over de dood van Karel XII.

In de geschiedenis van Zweden en Europa was de dood van Karel XII een belangrijk moment. Er kwam een einde aan de macht van het Zweedse koninkrijk en Rusland deed zijn intrede als grootmacht binnen Europa. Ook maakte Karels dood hervormingen mogelijk, die mogelijk kunnen worden gezien als de basis voor het hedendaagse sociaaldemocratische Zweden. Wanneer de dood van Karel verduidelijkt wordt, is het politieke toneel van hedendaags Europa beter te begrijpen.

De jonge koning

Karel XII werd, na de dood van zijn vader Karel XI in 1697, op vijftienjarige leeftijd gekroond tot koning van Zweden. Zweden was in die tijd een absolute monarchie waarbij de vorst over de volledige regeringsmacht beschikte; hij was niet door wetten gebonden, noch was hij verantwoordelijk verschuldigd aan een parlement.

Zweden heerste in de zeventiende eeuw over een groot gebied, van Finland tot Estland. Karels jonge leeftijd én de hebzucht van omringende landen zorgden voor vijandigheden; de jonge koning kreeg te maken met binnenlandse en buitenlandse opposanten.

In het binnenland waren dat de ontevreden leden van de adel. De tweede stand was namelijk aanzienlijk benadeeld onder zijn vader Karel XI. Zo voerde de vorst tijdens zijn bewind vaak nieuwe belastingen in. Ook werden de leengoederen van de adel veelvuldig teruggeëist door de Zweedse kroon. Dit laatste leidde tegen het einde van de regering van Karel XI tot een stijging van het nationaal landbezit van wel dertig procent.

In het buitenland was het onder andere de houding van Denemarken, onder leiding van Frederik V, die tot spanningen leidde. De Denen

voelden zich bedreigd door Gottorp, een Noord-Duits vorstendom en bondgenoot van Zweden, dat ten zuiden van Denemarken lag. Daarnaast bezat Zweden gebied rond Malmö dat voorheen eigendom was van Denemarken en dat de Denen wilden heroveren. Rusland, onder tsaar Peter de Grote, aasde op een ijsvrije haven in de Oostzee. Destijds hadden de Russen nog geen vrije haven, waardoor niet alleen handeldrijven bemoeilijkt werd, maar ook de mogelijkheden tot expansie zeer beperkt waren.

Tot slot speelden de ambities van Augustus van Saksen een rol in de buitenlandse politiek van Zweden. In 1697 werd hij gekozen tot koning Augustus II van Polen-Litouwen. Als hij Lijfland zou veroveren op Zweden, zou hij veel aanzien verwerven en dus een betere positie in de internationale en binnenlandse politiek.¹

Noordelijke alliantie

Nu er een jonge onervaren koning op de troon zat in Zweden, zagen al deze vorsten hun kans schoon: ze vormden de Noordelijke Alliantie met als doel de macht van Zweden in het Oostzeegebied te verminderen. Deze alliantie werd definitief door de ondertekening van het Verdrag van Preobrazjenskoje (nu een wijk van Moskou). In dit verdrag werd besloten tot de verdeling van het Zweedse rijk tussen Rusland, Denemarken, Polen-Litouwen en Saksen.

'Zweden heerste over een groot gebied; Karels jonge leeftijd én de hebzucht van omringende landen zorgden voor vijandigheden'

Onaangekondigd viel Denemarken in maart 1700 Gottorp binnen, tegelijkertijd deed Polen-Litouwen hetzelfde bij Lijfland. Karel XII, inmiddels achttien jaar, reageerde eerst op Denemarken: hij wist een Deense blokkade van de Straat van Öresund te omzeilen en zijn leger te positioneren in de buurt van Kopenhagen. De belegering van de hoofdstad vond plaats tussen 20 en 26 juli. Onder grote druk van het Zweedse leger, dat samenwerkte met een Anglo-Nederlandse vloot, gaven de Denen zich over op 18 augustus 1700. Dit resulteerde in het Verdrag van Travendal. Ondertussen versloeg het garnizoen van Riga het Poolse leger, dat op dat moment samen met het leger van tsaar Peter de Grote gestationeerd was bij Narva, een fort in het noordoosten van Estland. Op 30 november wist Karel, tegen alle verwachtingen in, deze krijgsmacht te overmeesteren. De genadeklap werd gegeven op 13 februari 1706 bij de Slag om Fraustadt. Augustus II moest zich terugtrekken uit het Verdrag van Preobrazjenskoje, zijn titel als monarch afstaan en die van Leszczyński, een Zweedse bondgenoot, erkennen. ►

Onno Rijk is vwo 6-leerling op de School van HIP in Bilthoven.

■ Het gebied van het vroegere Lijfland is verdeeld over het huidige Estland en Letland.

2 Oorlog tussen de Grote Alliantie en onder andere Frankrijk en Spanje. Duurde van 1701 tot 1713 en resulteerde in een overwinning voor de Grote Alliantie, met Engeland als grootste winnaar.

3 www.britannica.com/biography/Frederick-I-king-of-Sweden, Tikkanen, A., 13 april 2020.

4 www.britannica.com/biography/Charles-XI, Mahajan, D., 1 april 2020.

Frederik I van Zweden. Smeedde hij een complot tegen zijn zwager? Schilderij van Martin van Meytens, ca. 1730. Nationaal museum, Zweden.

Van de coalitie was nu alleen Peter de Grote nog over. Hoewel de oorlog gunstig leek te verlopen voor Karel, werden de Zweden verpletterend verslagen in 1709 tijdens de Slag bij Poltava. Karel moest vluchten naar zijn bondgenoot, het Ottomaanse Rijk.

Na deze nederlaag namen Polen-Litouwen en Denemarken-Noorwegen opnieuw deel aan de oorlog. De Slag bij Poltava bleek een kantelpunt, omdat het Zweedse leger als gevolg hiervan sterk was verzwakt. Nadat Karel was teruggekeerd naar Zweden, legde hij zich weer toe op het verslaan van Denemarken. Finland was ondertussen bezet door de Russen. Tijdens de campagne tegen de Denen kwam Karel op 30 november 1718 om het leven bij de belegering van fort Fredriksten in Noorwegen. Na zijn dood werd zijn zus, Ulrika Eleonora, koningin van Zweden. Onder haar bewind werd de adel, in tegenstelling tot het beleid van de absolute vorsten, weer bevoordeeld. Deze tendens werd versterkt toen haar echtgenoot Frederik I in 1720 haar positie overnam.

Theorieën

Vlak voor zijn overlijden inspecteerde Karel een geul, waarbij zijn schouders en hoofd boven de rand uitstaken. Precies op dat moment werd hij geraakt door de dodelijke kogel. Direct na zijn dood begon het speculeren over de toedracht; er waren geen getuigen. Men geloofde niet dat de koning was omgekomen door een schot vanaf het fort.

Er zijn verschillende theorieën over de dood van Karel XII. Een ervan gaat uit van een ongeval tijdens de belegering. Een andere theorie stelt dat een derde persoon of groep, zoals bijvoorbeeld de Zweedse adel, een rol heeft gespeeld bij de dood van Karel. In dat geval zou er dus sprake zijn van moord. In dit stuk worden de verschillende theorieën belicht.

De zwager

Theorie 1: Frederik I. Frederik werd op 28 april 1676 geboren in Kassel, gelegen in het toenmalige Hesse-Kassel. Hij begon zijn militaire carrière als generaal van een leger uit Hesse-Kassel en vocht aan de kant van de Republiek tijdens de Spaanse Successieoorlog.² In 1715 trouwde hij met Ulrika Eleonora, de zus van Karel XII, waarna hij zich mengde in de Zweedse militaire campagnes tegen Noorwegen.³

Karel XII zorgde voor veel onrust tijdens zijn heerschappij, met name door de deelname van Zweden aan de Grote Noordse Oorlog. Hij voerde verschillende financiële hervormingen door die voornamelijk de Zweedse adel benadeelden. Zo moesten zij onder andere land afstaan aan de Zweedse staat. Hierdoor kon de economie weliswaar verder worden opgebouwd, maar het zorgde ook voor onrust onder de adel.⁴ Daarnaast leidde het absolutisme en de daarmee gepaard gaande centralisatie ook tot afname van de macht van de Zweedse adel. Naarmate de oorlog langer duurde en de omstandigheden slechter werden, begon er ook onder het volk ontevredenheid te ontstaan. Men was toe aan een nieuw politiek systeem en bovenal een nieuwe leider.

Vooraf in de adellijke kringen wilde men een nieuwe, bij voorkeur zwakkere leider. Met andere woorden: een koning die makkelijk beïnvloedbaar was. Karel XII zou echter niet zomaar zijn titel afstaan; de eenvoudigste optie leek dus om hem te vermoorden. De opvolger van Karel XII zou, zoals gezegd, zijn zus Ulrika Eleonora zijn, met als haar rechterhand Frederik I. Frederik kreeg de steun van de anti-absolutistische beweging, aangezien die inzag dat hij eenvoudig te beïnvloeden was. Nadat de adel onder Ulrika Eleonora en Frederik zijn macht had teruggekregen, was Frederik gebonden aan een beperkte mate van invloed. Hij probeerde in 1723 die machtsverhouding om te keren. Deze poging mislukte en sindsdien was hij nog amper geïnteresseerd in de politiek. Hij zette

zich vrijwel niet in, zelfs het tekenen van aktes was te veel gevraagd.⁵

De dood van Karel XII kan worden gezien als een oplossing van de Zweedse adel om een nieuw politiek systeem in te leiden. Kort voor en na de dood van Karel gedroeg de kring rond de koning zich behoorlijk verdacht. Onder andere Frederik leek opgelucht na Karels dood. Zijn rechterhand André Sicre bekende Karel XII te hebben vermoord; hij was echter mentaal ziek en woonde in een inrichting. Later heeft hij zijn daad met klem ontkend. Een anekdote die in meerdere bronnen naar voren komt, betreft een droom van de dokter van Karel XII, Melchior Neumann. In deze droom zag hij Karel XII op zijn sterfbed liggen. Karel ontwaakte in zijn droom uit de dood, pakte de

‘Karel XII voerde verschillende financiële hervormingen door die de Zweedse adel benadeelden; zo moesten ze land afstaan aan de staat’

hand van Neumann en zei: ‘Jij wordt de getuige van hoe ik ben vermoord.’ Neumann vroeg of hij was vermoord door een schot afkomstig van het fort, waarop Karel antwoordde: ‘Nee Neumann, iemand kroop van achteren.’⁶

Hoewel deze bronnen suggereren dat Karel XII is vermoord door iemand uit de nabije kringen van Frederick I, betreft het dromen en verhalen van iemand die in een inrichting zat. Dit roept twijfels op over de betrouwbaarheid.

De dood van Karel XII had, zoals verwacht, wel degelijk effect op het politieke klimaat in Zweden. Ulrika Eleonora nam de troon over in 1718, en onder haar koningschap werd het absolutisme afgeschaft en kwam er een partijstelsel. Daarnaast werd de impopulaire 17 procent-belasting vrijwel direct opgeheven. In 1720 deed Ulrika afstand van de troon, waarna Frederick I koning van Zweden werd.⁷ Dit alles zou kunnen worden gezien als een succes voor de samenzwerende Zweedse adel.

De minister

Theorie 2: Georg Heinrich von Görzt. Georg Heinrich von Görzt was een in Holstein geboren Zweedse diplomaat. Hij was tijdens het bewind van Karel XII minister van Financiën, minister van Buitenlandse Zaken en *factotum*.⁸ Von Görzt was gefascineerd door de gedrevenheid en militaire intelligentie van Karel XII. Dat maakte dat hij deel wilde uitmaken van het Zweedse bestuur. Hij geloofde als een van de weinigen nog tot het laatste moment in het slagen van het Zweedse rijk. Von Görzt speelde een be-

Portret van Georg Heinrich von Görzt. Geschilderd door Lukas von Breda. Bron: Finnish National Gallery.

langrijke rol in het opstellen van veel impopulaire belastingmaatregelen ten nadele van de Zweedse adel. Het beleid van Görzt maakte hem een doelwit van de Zweedse adel, en in zijn kielzog was ook Karel XII dat. Het probleem was echter, dat wanneer de adel Von Görzt zou elimineren, zij vervolgd zouden worden. Maar wanneer Karel eerst uit de weg zou zijn geruimd, was het gevaar van vervolging niet meer aanwezig en had Görzt geen waardevolle positie meer. Vervolgens zou ook Von Görzt kunnen worden uitgeschakeld.⁹ Deze theorie lijkt te worden bevestigd door de vele aanklachten tegen Von Görzt na Karels dood. Vervolgens werd hij berecht in een zaak waarbij hij geen toegang had tot juridische assistentie en waarbij het gebruik van pen en papier niet was toegestaan. Uiteindelijk werd hij ter dood veroordeeld en niet veel later onthoofd.¹⁰

De soldaat

Theorie 3: Jo Vedlo Honde. In een dorpje in Noorwegen in de buurt van fort Fredriksten beweren de inwoners dat zij weten wie Karel XII heeft vermoord. De dader zou Jo Vedlo Honde zijn. Vedlo werd geboren in 1696. In zijn jeugd leerde hij vissen en het land bewerken, later meldde hij zich aan voor het Noorse leger.¹¹ Het fort was in deze oorlog al eerder belegerd geweest door de Zweden, het beleg werd toen

⁵ en.wikipedia.org/wiki/Frederick_I_of_Sweden, 27 juli 2020.

⁶ ‘The Swedish Meteor: the blazing career and mysterious death of Charles XII’, Dash, M., 25 september 2012. Geraadpleegd op 8 oktober 2020.

⁷ www.riksdagen.se/globalassets/07-dokument--lagar/the-constitution-of-sweden-160628.pdf, 2016, p. 13.

⁸ Een persoon die kleine taken vervult.

⁹ ‘The Death of Karl XII: A Case of Political Murder’, Nordling, C. O., 1999.

¹⁰ en.wikipedia.org/wiki/Georg_Heinrich_von_G%C3%B6rtz, 28 juni 2020.

¹¹ newsbeezer.com/norwayeng/a-norwegian-village-knows-who-killed-karl-xii-ostfold/, 29 november 2018.

afgeslagen door de Noorse troepen. Dit keer kwam Karel XII echter terug met meer soldaten, betere uitrusting en meer materieel. Het werd een zeer zware belegering; er werden veel kogels afgevuurd in een relatief korte tijd. Karel XII stond erom bekend dat hij in de frontlinie vocht; deze belegering was niet veel anders. Hij had een normaal soldatenuiform aan en viel zodoende niet op tussen de andere soldaten. Volgens bronnen uit de directe kring van Vedlo leek het alsof deze na de belegering spijt had van zijn daad. In 1720 stierf hij. Op zijn sterfbed zou hij aan de priester hebben bekend dat hij de koning had gedood.¹² Deze theorie is zeer onwaarschijnlijk. Vedlo was weliswaar aanwezig toen Karel XII stierf, maar het weer was heel slecht en daardoor was het lastig om doelwitten te raken. Bovendien wisten de Noren pas na vier dagen dat de Zweedse koning was omgekomen. Het is dus onwaarschijnlijk dat Vedlo kon weten dat hij degene was die Karel gedood had.¹³

De kogel

Nu rest nog de vraag met welk wapen en welke kogel Karel XII gedood is. Ook hier zijn verschillende theorieën over. De gebruikte kogel kan meer licht laten schijnen op de verantwoordelijke voor zijn dood en welke theorie het hoogste waarheidsgehalte heeft.

Een *canister shot* is een kanonskogel gevuld met kleinere kogels. Wanneer zo'n kogel wordt afgevuurd, knapt deze open waardoor de kleine kogels zich verspreiden. Deze kanonskogels werden gebruikt door de Noren tijdens de belegering van fort Fredriksten. Destijds waren deze kogels gevuld met ijzeren kogeltjes. Het kogelgat in de schedel van Karel XII is ongeveer 19,5 millimeter in diameter. De afstand tussen de plek waar de kanonnen stonden en waar de koning zich bevond, was ongeveer 620 meter.

Gunnar Grenander, militair expert op het gebied van vuurwapens, publiceerde in 1988 een artikel over zijn forensisch onderzoek naar de dood van Karel XII. Hierin berekende hij dat een loden kogel van deze afstand een snelheid zou moeten hebben gehad van ongeveer 114 meter per seconde. Hieruit concludeerde hij dat deze snelheid nauwelijks groot genoeg zou zijn geweest om de hoed en schedel van de koning te doorboren.¹⁴ Niet alleen de snelheid van de kogel is belangrijk, ook het materiaal. De kogels in de *canister shots* waren van ijzer. Dit laat splinters achter wanneer zo'n kogel een bot raakt. In de schedel van Karel XII zijn geen splinterresten gevonden, dus de kans dat de koning dodelijk is geraakt door een *canister shot* is klein.

Een andere mogelijkheid is dat Karel XII omgekomen is door een musketschot; het musket was het meest gebruikte wapen in deze tijd. Een musketschot heeft een snelheid van ongeveer 400 meter per seconde. Uit onderzoek blijkt dat wanneer een kogel met een snelheid van meer dan 225 meter per seconde een schedel raakt, deze uit elkaar spat. Een musket lijkt dus, gezien de snelheid en impact, een onwaarschijnlijk moordwapen.

Een loden kogel heeft de eigenschap om geraakte botten te splinteren. Karel XII werd in 1709 bij een veldslag geraakt door een loden kogel in zijn voet, op het lijk zijn dan ook splinters te zien in het bot van de voet van de koning. In het hoofd zijn echter geen splinters te vinden.

De koning zou kunnen zijn geraakt door een ijzeren kogel. Ijzeren kogels werden echter in deze tijd door het Noorse leger niet gebruikt voor musketten.¹⁵ Het is dus zeer onwaarschijnlijk dat Karel XII is vermoord met een musket.

Een laatste theorie is dat Karel XII zou zijn gedood door middel van een mantelkogel. Een mantelkogel is een kogel die gebruikt kan worden als knoop én als kogel. Deze kogels waren in deze tijd, evenals de ijzeren kogels, relatief zeldzaam en duur. Er is, ongeveer een eeuw geleden, een mantelkogel gevonden op de plaats van de belege-

¹² www.nrk.no/vestland/her-feirer-de-svenskekongens-antatte-drapsmann-1.14336416, Moe, T.A., 12 december 2018.

¹³ lokalhistoriewiki.no/wiki/Jo_Vedlo_Hodne, 3 januari 2020.

¹⁴ 'The Death of Karl XII: A Case of Political Murder', Nordling, C.O., 1999.

¹⁵ 'The Death of Karl XII: A Case of Political Murder', Nordling, C.O., 1999.

¹⁶ The Testimony of the Button, Klein, B., 1971.

¹⁷ Uppsala Universitet, organisation and staff.

¹⁸ 'The Swedish Meteor: the blazing career and mysterious death of Charles XII', Dash, M., 25 september 2012. Geraadpleegd op 8 oktober 2020.

Onder: Foto genomen bij de autopsie op het lichaam van Karel XII in 1917. In zijn hoofd zit een groot kogelgat. Foto: Nationalmuseum, Zweden.

Boven: De mantelkogel die Karel XII mogelijk heeft gedood.

Rechts: Het uniform dat Karel droeg op de dag van zijn dood, 30 november 1718. Bron: The Royal Armoury, Stockholm.

ring. Deze mantelkogel was van goud en met lood gevuld. Aan één kant is de kogel ingedeukt, waarschijnlijk door de botsing met een hard materiaal, zoals bot. Daarnaast is de kogel 19,6 millimeter in diameter, wat in overeenstemming is met het gat in de schedel van Karel XII.¹⁶

DNA-sporen

Ander bewijs dat kan bevestigen dat een mantelkogel de dood van Karel XII heeft veroorzaakt, komt uit een onderzoek uit 2001. Marie Allen, professor Immunologie, Genetica en Pathologie aan de Universiteit van Uppsala, ontdekte twee DNA-sporen op de kogel.¹⁷ Hieruit bleek dat een van deze DNA-sporen behoorde tot een zeer exclusieve groep Zweden. Het bloed van Karel XII, gevonden op zijn handschoenen, komt overeen met dezelfde exclusieve groep. De kans is dus aanwezig dat de mantelkogel van het moordwapen was.¹⁸ Dit soort kogels was niet gangbaar in het Noorse leger, maar een sluipmoordenaar kan ze wel hebben gebruikt. Dit versterkt het vermoeden dat de Zweedse adel achter de dood van Karel XII zat.

‘Aan één kant is de gouden mantelkogel ingedeukt, waarschijnlijk door de botsing met een hard materiaal, zoals bot’

De minst geloofwaardige theorie is dat Jo Vedlo Honde Karel zou hebben vermoord. De andere twee theorieën zijn aan elkaar te koppelen. De behoefte aan bestuurlijke hervormingen in Zweden kan worden gekoppeld aan de onvrede over de hoge belastingen voor de adel. De theorie dat men naar een nieuw politiek systeem verlangde en de theorie dat de adel van Georg von Görtz af wilde, zijn dus even geloofwaardig.

De meest aannemelijke theorie is dat Karel vermoord is door een mantelkogel. Deze theorie wordt deels bevestigd door forensisch onderzoek, hoewel er geen definitieve conclusie aan verbonden kan worden. Deze opvatting impliceert dat Karel zou zijn vermoord door een sluipmoordenaar; in dat geval is het mogelijk dat de adel een handje heeft geholpen bij het ombrengen van de koning. Op basis van het bovenstaande lijkt het aannemelijk dat Karel XII is omgekomen door moord met voorbedachten rade, geïnitieerd door de Zweedse adel. De doodsoorzaak is naar alle waarschijnlijkheid de inslag van een mantelkogel. Zijn dood betekende dat er een einde kwam aan de absolute macht van het Zweedse koningshuis. Hierdoor veranderde het politieke klimaat in Noordoost-Europa en werd er een politiek systeem geïntroduceerd in Zweden waarin burgers inspraak hadden, een primeur voor de democratie binnen Noord-Europa. ■

